

**STOPOVAT A SKLÁDAT SVĚTY S BRUNEM LATOUREM:
VÝBOR Z TEXTŮ 1998—2013**

Pavel Sterec, fotografický archiv autora, 2008–2016

Obálka: Expedice do zásobovací jeskyně hradu Sokol v Černé Hoře, 2014; Dokumentace sbírky anatomických modelů Dermatovenerologické kliniky 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze, 2016

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
I. STOPOVÁNÍ	13
„Věřte v realitu?“ <i>Novinky ze zákopů vědeckých válek</i>	13
Jak být ikonofilem v umění, vědě a náboženství?	37
Ekonomie, věda o vášnivých zájmech <i>Úvod do ekonomické antropologie Gabriela Tardeho</i>	65
II. OHLÍŽENÍ SE A VYHLÍŽENÍ	127
Biografie jednoho bádání: Nad knihou <i>Mody existence</i>	127
Další obrat po ANT: Rozhovor s Brunem Latourem (John Tresch)	147
Estetika důkazu: Rozhovor mezi Brunem Latourem a Francisem Halsallem o umění a výzkumu	165
III. SKLÁDÁNÍ	179
Válka světů: A co mír?	179
Proč kritice dochází dech? Od faktů k zájmům	209
Rozpoznání přátel od nepřátel v období antropocénu	237

PROČ KRITICE DOCHÁZÍ DECH? OD FAKTŮ K ZÁJMŮM

Války. Tolik válek. Války venku a války uvnitř. Kulturní války, vědecké války a války proti terorismu. Války proti chudobě a války proti chudým. Války proti hlouposti a války z hlouposti. Má otázka je jednoduchá: měli bychom být ve válce, my vzdělanci, intelektuálové? Je skutečně naší povinností přidávat k polím ruin další čerstvé trosky? Je skutečně úlohou humanitních věd přidávat k destrukci ještě dekonstrukci? K ikonoklasmu ještě více ikonoklasmu? Co se stalo s kritickým duchem? Došel mu dech?

Mou starostí je zcela jednoduše to, že kritika možná nemíří na ten správný cíl. Aby se udrželi v metaforické atmosféře doby, vojenští experti neustále revidují své strategické doktríny, své plány kontingentů, velikost, směr a technologii svých projektilů, své chytré bomby, své raketové nosiče; překvapuje mne, proč bychom my, my sami měli být tohoto druhu revizí ušetřeni. Nemyslím si, že bychom my v akademii byli tak rychlí, abychom se na tyto nové hrozby, nové úkoly, nové cíle připravili. Nejsme jako ty mechanické hračky, které opakují donekonečna totéž gesto, i když se všechno ostatní kolem nich změnilo? Nebylo by dost hrozné, kdybychom stále cvičili děti – ano, mladé rekruty, mladé kadety – pro války, které již nejsou možné, pro boj s nepřáteli, kteří už jsou dávno pryč, pro dobývání oblastí, které již dávno neexistují, kdybychom je nechali špatně vybavené tváří v tvář hrozbám, jež jsme nečekali, na něž jsme naprosto nepřípraveni? Generálové byli vždy obviňováni, že jsou připraveni na minulou válku – zejména francouzští generálové, zejména v dnešní době. Bylo by koneckonců takovým překvapením, kdyby také intelektuálové byli připraveni na minulou válku, na minulou kritiku – zejména francouzští intelektuálové, zejména dnes? Je to ostatně už dávno, kdy intelektuálové byli avantgardou. Po pravdě řečeno, je to už dávno, co samotný pojem předvoje (avantgardy) – proletářské, umělecké – zmizel, odsunut stranou jinými silami, přesunut do zadního voje („rear guard“) nebo možná hozen do jednoho pytle ve vlaku s bagáží.¹ Stále ještě jsme schopni kritickou avantgardu povrchně předstírat, není však její duch již dávno pryč?

To jsou některá z témat, která chci v těchto depresivních dobách zdůraznit, nikoli proto, abych čtenáře ještě více deprimoval, ale abych je

1. O tom, co se obecně stalo s avantgardou a kritikou, viz *Iconoclasm: Beyond the Image Wars in Science, Religion, and Art*, ed. Bruno Latour a Peter Weibel, Cambridge (Mass.) 2002. Tento článek se zabývá do značné míry zkoumáním toho, co by se mohlo stát po válkách obrazů.

posunul kupředu, přeměroval naše nevelké schopnosti tak rychle, jak je to jen možné. K tomu, abych své stanovisko doložil, nemám přesně vzato fakty, ale spíš drobné náznaky, hlodavé pochyby, výmluvná zneklidňující znamení. Udivuje mne, co se stalo s kritikou, když úvodník *New York Times* obsahuje následující citaci:

„Většina vědců si myslí, že (globální) oteplování je zapříčiněno z velké části znečištěním způsobeným člověkem, což vyžaduje striktní regulaci. Zdá se, že pan Luntz (strategický expert republikánů) to také uznává, když říká, že ‚závěry vědecké debaty hovoří proti nám‘. Doporučuje nicméně zdůrazňovat, že důkazy nejsou úplné.“

„Pokud by veřejnost dospěla k přesvědčení, že vědecké problémy jsou vyřešeny,“ píše, „jejich názory na globální oteplování by se podle toho změnily. Proto je třeba neustále klást do popředí otázku *nedostatku vědecké jistoty*.“²

Je to neuvěřitelné? Uměle udržovaný vědecký spor na podporu „brownlash“,³ jak by řekli Paul a Anne Ehrlichovi.⁴

Chápete, proč jsem znepokojen? Sám jsem v minulosti strávil nějaký čas tím, že jsem se snažil ukázat „*nedostatek vědecké jistoty*“ vlastní konstrukcí faktů. Také jsem to učinil „primární otázkou“. Ale rozhodně jsem neměl v úmyslu klamat veřejnost tím, že bych zatemňoval jistotu uzavřeného důkazu – nebo měl? Nakonec jsem byl ale obviněn právě z tohoto hříchu. Přesto bych raději věřil, že jsem se naopak snažil *emancipovat* veřejnost od unáhleně naturalizovaných objektivizovaných faktů. Poštili jsem se mylíli? Změnily se věci tak rychle?

2. „Existuje lepší způsob (než přestupovat zákony, které omezují podnikání), jenž spočívá v tom nadále bojovat za hodnoty. Neexistuje žádný vědecký konsenzus, že skleníkové plyny způsobují světový trend mírného globálního oteplování, ještě méně shody panuje o tom, zda oteplení způsobí více škody než užítu nebo zda s tím vůbec můžeme něco dělat.“

Pokud jednou republikáni připustí, že skleníkové plyny musí být regulovány, bude jen otázkou času, než skončí u toho, že ochotně schválí ekonomicky mnohem zhoubnější regulace. Měli by vždy trvat na principu a pokusit se veřejnost raději vzdělávat.“ [„A Republican Kyoto“, *Wall Street Journal*, 8. dubna 2003, s. A14.]

3. „Brownlash“ je termín, který Ehrlichovi nedávno zavedli pro popis „svolné snahy minimalizovat vážnost problémů životního prostředí zneužitím vědy či pomocí zmanipulovaných vědeckých referencí“. (Pozn. překl.)

4. Paul R. and Anne H. Ehrlich, *Betrayal of Science and Reason: How Anti-Environmental Rhetoric Threatens Our Future*, Washington 1997, s. 1.

V jakém případě by nebezpečí již nevycházelo z přehnané důvěry v ideologické argumenty, jež se tvářily jako fakty – s čímž jsme se naučili tak účinně bojovat v minulosti –, ale z přehnané *nedůvěry* v dobré faktické záležitosti (matters of fact), demaskované jakožto zlé ideologické předpoklady! Zatímco jsme trávili roky ve snaze objevovat skutečné předsudky, skryté za zdáním objektivních tvrzení, máme nyní odhalovat reálné objektivní a nevyvratitelné fakty za *iluzemi* předsudků? A přece stále probíhají celé Ph.D. studijní programy, které mají zajistit, že se dobrá americká děcka tvrdě učí, že fakty jsou udělány, že neexistuje nic takového jako přirozený, nezprostředkovaný a bezpředsudečný přístup k pravdě, že jsme vždy vězni jazyka, že vždy hovoříme z určitého stanoviska a tak dále, zatímco nebezpeční extremisté používají tentýž argument sociálního konstruktivismu, aby zničili těžce získané důkazy, jež mohou zachránit naše životy. Udělal jsem chybu, když jsem se podílel na objevování tohoto pole, známého jako vědní studia (science studies)? Stačí říci, že jsme nezamýšleli doopravdy to, co jsme říkali? Proč mě pálí na jazyku, když mám říci, že globální oteplování je fakt, ať už se vám to líbí nebo ne? Proč nemohu jednoduše říci, že tento argument je navždy uzavřen?

Měl bych si pro uklidnění prostě říci, že zlí lidé umějí použít každou zbraň, která je po ruce, že použijí naturalizované fakty a sociální konstrukce, když se jim to hodí? Měli bychom se omlouvat, že jsme se po celou tu dobu mylili? Nebo bychom měli raději tasit meč kritiky na kritiku samotnou a vykonat zde trochu sebezpytování: o co jsme skutečně usilovali, když jsme byli tak zaujati předváděním sociální konstruovanosti vědeckých faktů? Nic ostatně nezaručuje, že jsme měli po celou dobu pravdu. Žádný jistý základ neexistuje dokonce ani pro kritiku.⁵ Nezamýšlela kritika říkat právě toto: že nikde neexistuje žádný pevný základ? Co to ale znamená, když nám tento nedostatek pevného základu vezmou ti nejhorší možní soupeřníci jako argument proti věcem, jež jsou nám tak drahé?

Uměle udržované spory nejsou jediným varovným znamením. Čím se stala kritika, když francouzský generál, ne, maršál kritiky, jmenovitě Jean Baudrillard, v právě vydané knize tvrdí, že Twin Towers se zničily samy

5. Metafora pohyblivých písků byla použita neomodernisty v jejich kritice studií vědy: viz *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*, ed. Noretta Koertge, Oxford 1998. Problémem je, že autoři této knihy hledí zpět a pokoušejí se vstoupit znovu do pevného skalního hradu modernismu, a nikoli kupředu, k tomu, co nazýváme – pro nedostatek lepších termínů – nonmodernismem.

svou vlastní vahou, takřkajíc podmínovány totálním nihilismem, spočívajícím v samotném kapitalismu – jako kdyby letadla s teroristy byla dohnána k sebevraždě mocnou přitažlivostí této černé díry nicoty?⁶ Co se stalo s kritikou, když se kniha, která tvrdí, že do Pentagonu nikdy žádné letadlo nenarazilo, může stát bestsellerem? Stydím se přiznat, že také autorem této knihy byl Francouz.⁷ Pamatujete si staré dobré časy, když revizionismus přicházel velmi pozdě, když fakty už byly plně etablovány, desítky let poté, co byly nashromážděny korpusy důkazů? Nyní si můžeme užívat něčeho, co by bylo možné nazvat *instantní revizionismus*. Kouř z události se ještě úplně nerozptýlil, a už začaly desítky konspiračních teorií revidovat oficiální výklad, přidávajíc dokonce ještě další ruiny, ještě více kouře. Co se stalo s kritikou, když můj soused v malé bourbonské vesnici, kde bydlím, se na mne dívá jako na někoho beznadějně naivního, protože si myslím, že USA byly napadeny teroristy? Pamatujete ty staré dobré časy, kdy univerzitní profesori mohli shlížet na prosté lidi, protože ti vidláci naivně věřili v církve, mateřství a jablkový závin? Věci se hodně změnily, přinejmenším v naší vesnici. Nyní jsem já ten, kdo naivně věří některým faktům, protože jsem vzdělaný, zatímco ostatní chlapi jsou příliš nevzdělaní na to, aby byli důvěřiví: „Kde žiješ? Ty nevíš, že to udělali Mossad a CIA?“ Co se stalo s kritikou, když někdo tak významný jako Stanley Fish, „nepřítel slibů“, jak jej nazývá Lindsay Waters, věří, že brání vědní studia, můj obor, srovnáváním zákonů fyziky s pravidly baseballu?⁸ Co se stalo s kritikou, když existuje celé průmyslové odvětví popírající, že program Apollo přistál na Měsíci? Co se stalo s kritikou, když DARPA používá pro svůj projekt Totálního informačního uvědomění baconovský slogan *Scientia est potentia*? Nečetl jsem to už někde u Michela Foucaulta? Bylo vědění-lomitko-moc v poslední době kooptováno NSA (National Security Agency – Národní bezpečnostní agentura)? Stala se kniha *Dohlížet a trestat* večerní četbou pana Ridge? (Viz obr. 1)

6. Viz Jean Baudrillard, „*The Spirit of Terrorism*“ and „*Requiem for the Twin Towers*“, New York 2002.

7. Viz Thierry Meyssan, *911: The Big Lie*, London 2002. Konspirační teorie existovaly vždy; na instantním revizionismu je nové to, jak moc, podle vlastního tvrzení, imituje vědecké dokazování.

8. Viz Lindsay Waters, *Enemy of Promises* (v tisku); viz též Nick Paumgarten, „Dept. of Super Slo-Mo: No Flag on the Play“, *The New Yorker*, 20. ledna 2003, s. 32.

Dovolte mi být na chvíli drzý. Jaký je skutečný rozdíl mezi zastánci konspiračních teorií a popularizovanou, to znamená naučitelnou verzí sociální kritiky, inspirovanou příliš rychlým čtením, řekněme, tak významného sociologa jako Pierre Bourdieu (abych byl slušný, budu se držet francouzských polních velitelů)? V obou případech se musíte naučit být podezřaví vůči všemu, co lidé říkají, protože samozřejmě všichni dobře víme, že žijí v zajetí naprosté *illusio* o svých reálných motivech. Potom, když pochybnosti zapůsobily a žádá se vysvětlení toho, co již probíhá, se znovu v obou případech nachází stejný odkaz na mocné činitele skryté v temnotách, jednající vždy konzistentně, souvisle, bez ustání. Pochopitelně, my akademici se rádi věnujeme spíš povznášejícím kauzám – společnost, diskurz, vědní-lomítko-moc, silová pole, impéria, kapitalismus –, zatímco zastánci konspiračních teorií raději sledují mizernou bandu ziskuchtivých lidí s temnými záměry, nicméně ve struktuře jejich vysvětlení shledávám něco znepokojivě podobného, v tom prvním kroku zpochybnění a potom v roztočení mechanismu kauzálního vysvětlení, vycházejícího z hluboké temnoty dole. Co když se užitečnost vysvětlení, uchylujících se automaticky k moci, společnosti, diskurzu, dávno přežila a tato vysvětlení zdegenerovala do stavu, že dnes zásobují ten nejnaivnější druh kritiky?⁹ Možná, že beru konspirační teorie příliš vážně, ale dělá mi starosti, když v těchto šílených směsích bezmyšlenkovitě pochybovačnosti, pedantických požadavků na důkazy a li-

9. Jejich vážně, stejně jako populární verze mají tu vadu, že používají společnost jako již existující příčinu místo jako možný následek. To byla kritika, kterou vždy vznášel Gabriel Tarde proti Durkheimovi. Za oslabení kritiky je pravděpodobně odpovědný celý pojem *sociálního a společnosti*. Pokusil jsem se to ukázat v příspěvku B. Latour, „Gabriel Tarde and the End of the Social”, in: *The Social in Question: New Bearings in History and the Social Sciences*, ed. Patrick Joyce, London 2002, s. 117–132.

bovolně používaného silného vysvětlení z neexistujícího sociálního světa, nacházím mnohé zbraně sociální kritiky. Samozřejmě, konspirační teorie jsou absurdními deformacemi našich vlastních argumentů, ale stejně jako zbraně propašované přes nejasnou hranici nepřátelské straně jsou to i nadále naše zbraně. Navzdory všem deformacím je stále snadné rozeznat naši značku vypálenou do jejich oceli: *Made in Criticalland*.

Rozumíte, proč si dělám starosti? Hrozby se mohly změnit natolik, že my můžeme mít stále všechny náš arzenál namířený na východ nebo na západ, zatímco nepřítel se nyní přesunul někam úplně jinam. Koneckonců, masy atomových raket se změnily v ohromnou hromadu smetí, jakmile se stane problémem, jak se bránit před bojovníky vyzbrojenými vysouvacími noži na papír nebo špinavými bombami. Proč by to nemohlo být stejně s naším kritickým arzenálem, s neutronovou bombou dekonstrukce, s raketami diskurzivní analýzy? Anebo je tomu snad tak, že se kritika miniaturizovala, tak jako se miniaturizovaly počítače? Vždy jsem si představoval, že něco, co vyžadovalo mnoho úsilí, zabíralo ohromné místnosti, stálo hodně potu a peněz, by pro lidi jako Nietzsche nebo Benjamin mohlo být k máni zadarmo, skoro jako superpočítače z padesátých let, které obvykle naplňovaly obrovské haly a spotřebovaly značné množství elektrické energie, ale dnes jsou dostupné za pár centů a nejsou větší než nehet. A nedávná reklama na hollywoodský film prohlašovala: „Vše je podezřelé... Všechno je na prodej... A nic není tak, jak se zdá.“

Možná se vám zdá divné, co se mi stalo? Není to případ krize středního věku? Bohužel ne, střední věk jsem už dávno opustil. Není to elitářská zášť vůči popularizaci kritiky? Jako kdyby kritika měla být vyhrazena pro elitu a zůstat obtížnou a náročnou jako horolezectví nebo jachting, a nestojí už za námahu, když ji může dělat kdokoli pro pár šestáků? Co by bylo tak špatného na tom, že by kritika byla pro lidi? Tolik jsme si stěžovali na naivní a důvěřivé masy, polykající naturalizované fakty, nebylo by tedy nyní nespravedlivé diskreditovat tytéž masy pro jejich, jak to jen nazvat, naivní kritičnost? Nebo je to snad případ radikalismu, který zešílel, jako když revoluce požívá své potomky? Nebo jsme se spíš chovali jako blázniví vědci, kteří vypustili virus kritiky ze svých uzavřených laboratoří a nemohou již udělat nic pro omezení jeho zhoubných účinků; virus nyní zmutoval a nahlodává vše, dokonce i nádoby, v nichž byl uložen? Nebo je to jen jiný případ pověstné moci kapitalismu recyklovat všechno, co směřuje k jeho

destrukcí? Jak říkají Luc Boltanski a Eve Chiapello, nový duch kapitalismu dobře využil uměleckou kritiku, která jej původně hodlala zničit.¹⁰ Jestliže se tupý a moralizující reakční buržoa, kouřící cigarety, dokáže proměnit ve volně se pohybujícího agnostického bohéma, přesouvajícího názory, kapitál a síť z jednoho konce planety na druhý bez jakékoli vazby, proč by nebyl schopný (nebo nebyla schopná) vstřebat i ty nejs sofistickovanější nástroje dekonstrukce, sociálního konstruktivismu, diskurzivní analýzy, postmodernismu, postologie?

Navzdory mému tónu se zde nepokouším obrátit běh věcí, stát se reakcionářem, litovat, co jsem udělal, přísahat, že už nikdy více nebudu konstruktivistou. Chci udělat prostě jen to, co by udělal každý dobrý důstojník ve službě: přezkoušet spojitost mezi novými hrozbami, jimž on či ona musí čelit, a vybavením a výcvikem, který by měl či měla mít, aby se s nimi mohl či mohla střetnout – a je-li to nutné, revidovat úplně od začátku veškerou výzbroj a výstroj. Neznamená to pro nás, tak jako to neznamená pro onoho důstojníka, že bychom udělali chybu, ale prostě to, že historie se rychle mění a že neexistuje větší intelektuální zločin než stavět se dnešním výzvám s vybavením z minulých dob. Ať už jde o jakoukoli věc, naše kritická výbava si zaslouží stejné kritické přezkoumání jako rozpočet Pentagonu.

Můj argument zní, že určitá forma kritického ducha nás zavedla na špatnou cestu, povzbuzovala nás k tomu, abychom bojovali proti nesprávným nepřátelům, a co je ze všeho nejhorší, abychom byli špatným druhem spojenců považováni za přátele kvůli malé chybičce v definici jejich hlavního cíle. Problémem nikdy nebylo dostat se pryč od faktů, ale naopak blíže k faktům, nikoli bojovat proti empirismu, ale naopak obnovit empirismus.

Hodlám zde tvrdit, že kritické myšlení, pokud se má obnovit a být opět závažné, by mělo spočívat v kultivaci *zarputile realistického postoje* – slovy Williama Jamese –, ale tento realismus by se měl zabývat tím, čemu říkám *zájmy* (matters of concern), nikoli *fakty* (matters of fact). Chyba, kterou jsme udělali, chyba, kterou jsem já udělal, spočívala v tom věřit, že neexistuje žádný účinný způsob, jak kritizovat *fakty*, kromě vzdalování se od nich a nasměrování pozornosti k podmínkám, jež je umožňují. To však znamenalo příliš nekriticky přijmout, co vlastně *fakty* jsou. Znamenalo to příliš důvěřovat nešťastnému řešení, jež jsme zdělili spolu s filozofií Immanuela Kanta. Kritika nebyla dostatečně kritická, navzdory veškerému jejímu bo-

10. Viz Luc Boltanski, Eve Chiapello, *Le Nouvel Esprit du capitalisme*, Paris 1999.

lestivému rýpání. Realita není definována *fakty*. *Fakty* nám nejsou v žádném případě dány ve zkušenosti. *Fakty* jsou pouze velice částečné, a dovolil bych si tvrdit, velmi polemické, velmi politické projevy *zájmů*, a jsou pouhou podmnožinou toho, co by také mohlo být nazýváno *stavy věcí* (states of affairs). Právě tento druhý empirismus, tento návrat k realistickému postoji bych rád předložil jako příští úkol pro ty, kteří se chtějí věnovat kritice.

Abych naznačil směr argumentace, chtěl bych ukázat, že zatímco osvícenství široce profitovalo z dispozice velice mocného deskriptivního nástroje – tedy z *faktů* –, jenž byl excelentní pro *odhalení* poměrně velkého množství přesvědčení, sil a iluzí, ukázalo se jako naprosto bezbranné, když byly naopak *fakty* spolykány toutéž odhalující žravostí. Poté byla světla osvícenství pomalu zhasnuta a objevil se určitý druh temnoty, která dopadla na univerzitní půdu. Má otázka tedy zní: dokážeme vymyslet nějaký jiný účinný deskriptivní nástroj, jenž se tentokrát zaměří na zájmy a jehož smyslem bude již nikoli odhalovat, ale chránit a pečovat, jak by to formulovala Donna Haraway? Je skutečně možné transformovat kritickou naléhavost v étos někoho, kdo *přidává* realitu k faktům, místo aby realitu *ubíral*? Jinými slovy, jaký je rozdíl mezi dekonstrukcí a konstruktivismem?

„Zatím,“ mohli byste namítnout, „nejsou vaše vyhlídky příliš dobré, a vy sám, pane Latoure, se zdáte být osobou nejméně schopnou dodržet tento příslib, protože jste celý život strávil odhalováním toho, co ostatní, zdvořilejší kritici až dosud přinejmenším respektovali, zejména *fakty* a vědu samotnou. Můžete si nabílit ruce moukou, jak chcete, ale černý kožich kritického vlka vás bude vždy zrazovat; brousil jste si své dekonstruuující zuby na příliš mnoho nevinných laboratoří – chci říci jehňátek!¹¹ –, než abychom vám věřili.“ Dobře, podívejte, právě to je problém: napsal jsem přes deset knih, abych vzbudil úctu, někteří lidé by řekli, abych je nekriticky glorifikoval – k předmětům vědy a technologie, umění, náboženství a v poslední době i práva, přičemž jsem pokaždé ve velkém detailu ukazoval naprostou nepřijatelnost toho, jak jsou sociálně vysvětlovány, a přece jediný zvuk, který čtenáři zaslechli, je cvakání vlčích zubů. Je skutečně nemožné tuto otázku rozřešit, psát nikoli věcně, fakticky (matter-of-factly), ale – jak to jen říci – zájmově (in a matter-of-concerns way)?¹²

11. Nepřeložitelná jazyková hříčka v angličtině: labs [laboratoří] a lambs [jehňátek]. (Pozn. překl.)

12. Úspěšně toho dosáhl velký romanopisec Richard Powers, jehož příběhy jsou pečlivým a v mých očích mistrovským zkoumáním tohoto nového „realismu“. Pro tento článek je obzvláště významná kniha Richarda Powerse *Plowing the Dark*, New York 2000.

Martin Heidegger, jak ví každý filozof, mnohokrát meditoval nad dávnou etymologií slova věc. Dnes jsme si všichni vědomi, že ve všech evropských jazycích, včetně ruštiny, existuje silná spojitost mezi výrazy označujícími věc (thing) a nějaké soudní shromáždění. Islandčané se pyšní tím, že mají nejstarší parlament, který nazývají *Althing*, a v mnoha skandinávských zemích můžete navštívit shromaždiště, jež jsou označována slovy jako *Ding* nebo *Thing*. Není na tom něco mimořádného, že banální termín, který používáme pro označení něčeho vnějšího, nepochybného, nějaké věci, která stojí mimo diskusi, je také tím nejstarším slovem, které jsme použili k pojmenování těch nejstarobylejších míst, na nichž naši předkové vedli svá jednání a řešili své spory?¹³ Věc je v prvním významu slova vnější předmět a v druhém smyslu slova *záležitost*, která je do značné míry *vnitřní*, v každém případě *shromažďující*. Použijeme-li termín, který jsem zavedl již dříve, nyní mnohem přesněji, potom totéž slovo věc označuje jak fakty, tak zájmy.

Je pochopitelné, že Heidegger, ačkoli tuto etymologii dalekosáhle rozvíjel, se touto cestou nevydal. Naopak, všechno jeho psaní směřuje k vytvoření co nejostřejší distinkce mezi předměty, *Gegenstand*, na jedné straně, a slavnou *Věcí* na straně druhé. Ručně zhotovený džbán může být věcí, zatímco průmyslově vyráběná plechovka Coke zůstává objektem. Zatímco to druhé je ponecháno prázdnému mistrovství vědy a technologie, pouze to první, ochraňováno v úctyhodném idiomu umění, řemesla a poezie, může rozvinout a soustředit bohatý soubor spojitostí.¹⁴ Toto rozdvojení je naznačeno mnohokrát, ale rozhodujícím způsobem je vyjádřeno v knize o Kantovi: „Až dosud byly tyto otázky otevřené. Jejich nezodpovězenost je zakrývána výsledky vědy a pokrokem vědecké práce. Jedna z těchto palčivých otázek se týká oprávněnosti a mezí matematického formalismu v protikladu k požadavku bezprostředního návratu k intuitivně dané přírodě.“¹⁵

13. Viz erudovanou studii významného francouzského znalce římského práva Yana Thomase, „Res, chose et patrimoine (note sur le rapport sujet-objet en droit roman)“, *Archives de philosophie du droit* 25, 1980, s. 413–426.

14. Viz Michel Serres, *Statues: Le Second Livre des fondations*, Paris 1987. O důvodu, proč nebyl Serres nikdy kritický, viz Serres a Latour, *Conversations on Science, Culture, and Time*, přeložila Roxanne Lapidus, Ann Arbor (Mich.) 1995.

15. Martin Heidegger, *What Is a Thing?*, Chicago 1967, s. 95. Překlad W. B. Barton a Vera Deutsch.

Znovu vyprávět o tom, co se stalo s těmi, kteří se jako Heidegger pokoušeli najít svou cestu v bezprostřednosti, v intuici, v přírodě, by bylo příliš smutné – a je to ostatně velmi dobře známo. Jisté je, že tato znamení u vyšlapané cesty ve skutečnosti nikam nevedou. A přesto Heidegger, když vezme džbán vážně, nabízí pronikavý slovník vhodný i k mluvení o objektech, jimiž tak pohrdá. Zajímalo by mě, co by se stalo, kdybychom se pokusili mluvit o předmětu vědy a technologie, *Gegenstand*, jako kdyby měl tak bohaté a složité kvality jako slavná *Věc*?

Problém filozofů spočívá v tom, že mají příliš těžká zaměstnání, proto pijí příliš mnoho kávy a následkem toho užívají ve své argumentaci neobvyklé množství hrnků, šálků a džbánů – k nimž mohou někdy přidat i kámen, který je po ruce. Ale jak kdysi dávno poznamenal Ludwik Fleck, jejich objekty nejsou nikdy dost komplikované; přesněji řečeno, nikdy to není tak, že by byly současně *utvářeny* komplexní historií a přitom byly novými, reálnými a *zajímavými* podílníky univerza.¹⁶ Filozofie se nikdy nezabývá tím druhem jsoucen, jimiž se zabýváme ve studiích vědy. A proto debaty mezi realismem a relativismem nikdy nikam nevedou. Jak nedávno ukázal Ian Hacking, zapojení kamenů do filozofické řeči je něco úplně jiného, pokud si vezmete banální kámen, abyste jím názorně předvedli svou věc (obvykle abyste kamenovali kolemjdoucího relativistu!), a něco jiného, pokud si vezmete například dolomit, jak nádherně předvedl.¹⁷ Ten první se může stát faktem, ten druhý nikoli. Dolomit je tak krásně komplexní a zašmodrchaný, že odporuje tomu, aby byl pojímán jako fakt. Může být také popsán jako shromáždění; lze jej rovněž nahlížet jako vyjádření součtveří. Proč se nepokusit dolomit vykreslit se stejným nadšením, zaujetím a komplexností jako Heidegger džbán? Heideggerovou chybou nebylo to, že pojednal příliš dobře o džbánu, ale že sledoval dichotomii mezi *Gegenstandem* a *Věcí*, jež nebyla ospravedlněna ničím jiným než tím nejhloupějším předpokladem.

Jiný filozof, mnohem bližší dějinám vědy, konkrétně Michel Serres, také Francouz, tentokrát však kritice natolik cizí, jak je to jen možné, před několika

16. Ačkoli byl Fleck zakladatelem vědních studií, dopad jeho díla je stále ještě do značné míry věcí budoucnosti, protože byl tak hluboce nepochopen Thomasem Kuhnem; viz předmluva Thomase Kuhna ke knize Ludwik Fleck, *Genesis and Development of a Scientific Fact*, Chicago 1979 (původně 1935), s. VII–XI.

17. Viz Ian Hacking, *The Social Construction of What?*, Cambridge (Mass.) 1999, zejména poslední kapitola. (Srov. též slovenský překlad Ian Hacking, *Sociálna konštrukcia – ale čoho?*, Bratislava 2006. Slovenský překlad vychází z druhého, rozšířeného vydání Hackingovy knihy z roku 2003 a zmiňovaná kapitola s názvem „Kamene“ je zde ve skutečnosti předposlední, sedmá. Pozn. píekl.)

lety uvažoval o tom, co by znamenalo chápat objekty vědy seriózním antropologickým a ontologickým způsobem. Je pozoruhodné si uvědomit, že pokaždé, když se nějaký/á filozof/ka dostane blíže k předmětu vědy, jenž je zároveň historický a zajímavý, jeho nebo její filozofie se změní a specifické podmínky realistického postoje se najednou stanou přísnější a naprosto odlišné od takzvané realistické filozofie vědy, zabývající se rutinou nebo nudnými objekty. Četl jsem právě pasáž o katastrofě *Challengeru* v jeho knize *Statues*, když mi jiný raketoplán, *Columbia*, počátkem roku 2003 poskytl tragický doklad ještě jiné metamorfózy objektu ve věc.¹⁸

Jak jinak byste nazvali tuto náhlou transformaci plně ovládané, dokonale pochopitelné, médií zcela opomenuté, zaručeně faktické rakety v nenadálou spršku úlomků, padajících na Spojené státy americké, které se tisíce lidí pokoušely zachránit z bláta a deště a shromáždit v ohromné hale, aby posloužily jako množství stop při nezávislém vědeckém vyšetřování? Zde se náhle, naráz stal předmět věcí, fakt začal být považován za věc zájmu. Je-li věc shromažďováním, jak říká Heidegger, jak zarážející je vidět, jak se může náhle *rozptýlit*. Jestliže „věcnění věcí“ znamená shromažďování, které „dává (...) prodlévat oněm čtyřem, kteří jsou zajedno, zemi a nebi, božským a smrtelným, v jednoduché semknutosti jejich součtveří, z nich samých jednotného“,¹⁹ jak by mohl existovat lepší příklad tohoto skládání a rozkladu (making and unmaking) než tato katastrofa, rozkládající (unfolding) všechny ty tisíce jeho záhybů (folds)? Jak bychom ji mohli vidět jako normální technologickou nehodu, když ve svém chvalo zpěvu za nešťastné oběti váš prezident řekl: „Posádka raketoplánu *Columbia* se nevrátila bezpečně na Zemi; a přesto se můžeme modlit za to, že jsou všichni v bezpečí domova“?²⁰ Jako kdyby se žádný raketoplán nikdy nevznesl jednoduše do vesmíru, ale vždy také do nebes.

To bylo na televizním kanálu C-Span 1, ale na C-Span 2 se v tutéž dobu, počátkem února 2003, objevila jiná mimořádná paralela k této události. Tentokrát byla shromážděna Věc – s velkým V – kvůli snaze o sjedno-

18. Viz Michel Serres, *Statues: Le Second Livre des fondations*, Paris 1987. O důvodu, proč nebyl Serres nikdy kritický, viz Serres a Latour, *Conversations on Science, Culture, and Time*, přeložila Roxanne Lapidus, Ann Arbor (Mich.) 1995.

19. Martin Heidegger, „Thing“, in: *Poetry, Language, Thought*, New York 1971, s. 178, přeložil Albert Hofstadter. (Citováno podle českého překladu Martin Heidegger, „Věc“, in: *Básnický bydlí člověk*, Praha 1993, s. 27, přeložil Ivan Chvatík.)

20. „Bush Talking More about Religion: Faith to Solve the Nation's Problems“, webová stránka CNN, 18. února 2003, www.cnn.com/2003/ALLPOLITICS/02/18/bush.faith/.

cení, spojení v jednom rozhodnutí, v jednom předmětu, v jedné projekci síly: vojenský úder proti Iráku. Bylo opět těžké říci, zda toto shromáždění představovalo soudní tribunál, parlament, válečné řídicí a velitelské stanoviště, pánský klub pro bohaté, vědecký kongres nebo televizní show. Jisté to ale bylo shromáždění, kde se diskutovaly a dokazovaly významné záležitosti – kromě toho, že tu byla velká hádanka, jaký typ dokazování by měl být podán a jak přesné by mělo být. Rozdíl mezi C-Span 1 a C-Span 2, jak jsem jej s velkým úžasem pozoroval, spočíval v tom, že zatímco v případě raketoplánu *Columbia* jsme měli dokonale ovládaný objekt, který se náhle proměnil ve spršku hořících úlomků, což bylo použito jako očividný důkaz při vyšetřování, na druhém kanálu v OSN jsme měli vyšetřování, které se pokoušelo spojit v jeden sjednocený, jednomyslný, pevný a ovládaný objekt masy lidí, názorů a moci. V jednom případě se objekt proměnil ve věc; ve druhém se pokoušela věc změnit v objekt. Byli jsme svědky v jednom případě počátku trajektorie, v druhém jejího konce, trajektorie, na niž se fakty vynořují ze zájmů. V obou případech se nám naskytl jedinečný průhled do mnoha věcí, které se musí podílet na shromáždění *objektu*. Heidegger nebyl příliš dobrý antropolog vědy a technologie; měl pouze čtyři záhyby, zatímco i ten nejmenší raketoplán, nejkratší válka jich mají miliony. Kolik bohů, vášní, kontrol, institucí, technik, diplomacií, důvtipu musí být zahrnuto, aby se spojili „země a nebe, božští a smrtelní“ – ach ano, zvláště ti smrtelní. (Je odstrašujícím znamením vstoupit do tak komplikované války právě ve chvíli, kdy se tak nádherně ovládaný předmět jako raketoplán rozpadl na tisíce kousků a úlomků, jež se jako déšť sypaly z oblohy – ale tomuto znamení nebyla věnována pozornost; dnes jsou bohové vzývání pouze kvůli pohodlí.)

Můj argument je tedy velice jednoduchý: věci se znovu staly Věcmi, předměty se navrátily do arény, do *Věci*, v níž musely být nejprve shromážděny, aby později existovaly jako to, co *stojí odděleně*. Skončila vsuvka, kterou můžeme nazvat moderní mezihrou, během níž jsme měli na jedné straně svět předmětů, *Gegenstand*, mimo nás, o nějž se nezajímal žádný typ parlamentu, fóra, agory, kongresu či soudního dvora, a na straně druhé celý soubor fór, schůzovních míst, městských radnic, kde spolu lidé debatovali. To, co nám etymologie slova *věc* – *thing*, *chose*, *causa*, *res*, *aitia* – záhadně uchovala jako jistý druh vyfabulované a mytické minulosti, se najednou stalo, a všichni to vidíme, naší nejběžnější přítomností. Věci jsou opět shromážděny. Nevyvolalo snad mimořádné dojetí vidět napří-

klad projekt rekonstrukce na dolním Manhattanu, nedozírné zástupy, rozhněvané zprávy, vášnivé e-maily, ohromná shromáždění, dlouhé úvodníky, které spojovaly tolik lidí s tolika variantami projektu, jenž měl nahradit Twin Towers? Jak řekl architekt Daniel Libeskind několik dní předtím, než padlo rozhodnutí: nikdy to nebude ta samá budova.

Mohl bych otevřít noviny a odhalit mnoho bývalých předmětů, které se znovu staly věcmi, od případu globálního oteplování, který jsem již zmínil, až po hormonální léčbu menopauzy, dílo Tima Lenoira, studie o primátech Lindy Fedigan a Shirley Strum nebo hyeny mého přítele Stevena Glickmana.²¹

Tato shromáždění rozhodně nejsou omezena na současnou dobu, jako kdyby se předměty staly tak zjevně věcmi teprve nedávno. Historici vědy nám každý den pomáhají uvědomit si, do jaké míry jsme nikdy nebyli moderní, protože nepřestávají revidovat každý jednotlivý prvek minulého pojetí faktů, počínaje Galileem Maria Biagioliho, Boylem Stevena Shapina a Newtonem Simona Schaffera, až po neuvěřitelně spletitá propojení mezi Einsteinem a Poincarém, o nichž vypráví Peter Galison ve svém posledním mistrovském díle.²² Bylo by pochopitelně možné citovat mnoho dalších, ale klíčový moment pro mne nyní spočívá v tom, že to, co umožnilo historikům, filozofům, humanitním vědcům a kritikům stopovat *tu pravou* diferenci mezi moderním a předmoderním, zejména ono náhlé a poněkud zázračné objevení faktů, je nyní uvedeno v pochybnost tím, jak záležitosti faktů postupně přecházejí ve vysoce komplexní, historicky situované a bohatě rozmanité záležitosti zájmů. Určitý druh věcí můžete dělat s hrnký, džbány, kameny, labutěmi, kočkami či podložkami, ale nemůžete je dělat s Einsteinovým Patentním úřadem v Bernu. Věci, které se shromažďují, na vás nelze házet jako předměty.

A přece vím velmi dobře, že to všechno nestačí, protože bez ohledu na to, co děláme, když se snažíme znovu spojit vědecké objekty s jejich auroou, s jejich korunou, s jejich sítí asociací, když je soustřeďujeme zpět

21. Michel Serres navrhl slovo *kvazipředměty*, aby tím pokryl přechodovou fázi mezi věcmi a předměty – což je mnohem zajímavější filozofická otázka než ta nudná stará o vztahu mezi slovy a věcmi. O nových způsobech, jakými se zvířata jeví vědcům, a o debatě, kterou to spustilo, viz Shirley Strum, Linda Fedigan (eds.), *Primate Encounters: Models of Science, Gender, and Society*, Chicago 2000, a Vinciane Despret, *Quand le loup habitera avec l'agneau*, Paris 2002.

22. Viz Peter Galison, *Einstein's Clocks, Poincaré's Maps: Empires of Time*, New York 2003.

do jejich shromáždění, vždy se zdá, že je *oslabujeme*, nikoli *posilujeme* v jejich nároku na skutečnost. Víím, víím, jednáme podle nejlepších záměrů na světě, chceme vědeckým objektům *přičíst* skutečnost, ale na základě jistého druhu tragických předsudků se vždy nevyhnutelně zdá, že ji z nich trochu odečítáme. Jako když nešikovný číšník pokládá nádobí na nakloněný stůl, každá krásná miska sklouzne dolů a rozbije se o zem. Proč nikdy nedokážeme objevit tutéž nepoddajnost, tentýž solidní realismus, když ukazujeme zjevně propletené, „věcné“ kvality zájmů? Proč nikdy nedokážeme klást odpor nároku realistů, že pouze fakty je dokážou nasytit a zájmy jsou daleko více jako nová kuchyně – krásné na pohled, ale nic, co by svědčilo jejich nenasytnému apetitu?

Jedním z důvodů je pochopitelně pozice, jaká byla objektům přisouzena ve většině sociálních věd, pozice, která je tak směšně zbytečná, že je-li použita, dokonce i tím nejemnější způsobem, pro pojednání o vědě, technologii, náboženství, zákonu či literatuře, absolutně znemožní jakékoli uvažování o objektivitě – tím chci říci „věcnosti“. Proč je tomu tak? Dovolte mi vykreslit kritickou krajinu v jejím běžném a rutinním stavu.²³

Odhaduji, že 90 procent současné kritické scény můžeme shrnout následující sérií diagramů, které fixují objekt pouze do dvou pozic, jež jsem nazval pozice *faktická* a pozice *pohádková*.²⁴ Pohádková pozice je velmi dobře známá a je stále znovu a znovu používána mnoha sociálními vědci, kteří si spojují kritiku s bojem proti fetišismu. Rolí kritika je potom ukázat, že to, co dělají naivní důvěřivci s objekty, je jednoduše projekce jejich přání do materiální entity, která sama o sobě nic takového neobsahuje. Přiklonili se zde ke svému banálnímu užívání prorockého hřímání proti idolům, „které mají ústa a nemluví, které mají uši a neslyší“, ale užívají toto prorocství k tomu, aby ostře odsoudili právě předměty víry – bohy, módu, poezii, sport, touhu, můžete tomu dát jakékoli jméno –, k nimž naivní věřící Inou

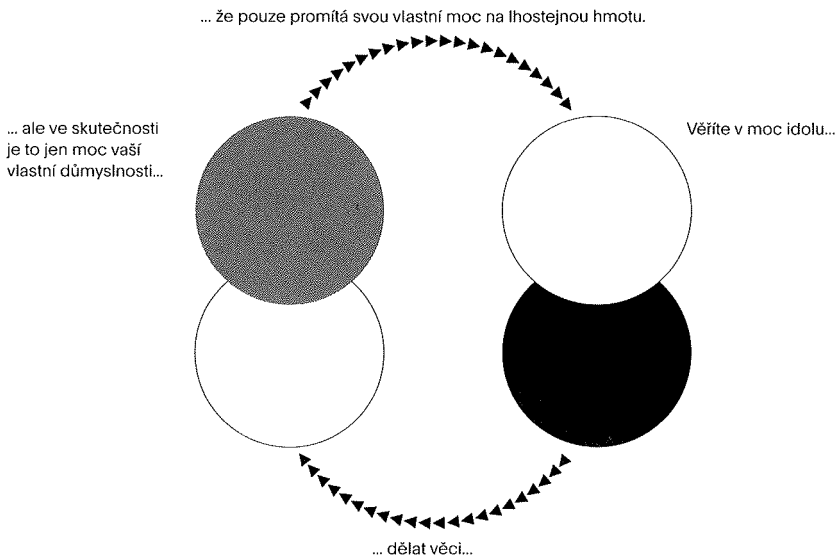
23. Shrnuji zde některé výsledky mého již dlouhodobého antropologického zkoumání ikonoklastického gesta, sahajícího od B. Latour, *We Have Never Been Modern*, Cambridge (Mass.) 1993, až po *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*, Cambridge (Mass.) 1999, a samozřejmě také *Iconoclash*.

24. Zde v originálu následuje věta: „Fact and fairy are etymologically related, but I won't develop this point here.“ Tedy: „Slova *faktický* (fact) a *pohádkový* (fairy) spolu v angličtině etymologicky souvisí, ale nehodlám tuto souvislost v textu dále rozvíjet.“ Jelikož v češtině tomu tak není a jelikož pro samotný argumentační rozvoj textu je to nepodstatné, upozorňujeme na tuto větu jen v poznámce pod čarou. O něco níže zavádí Latour ještě tři pozici, „fair position“, kterou v souladu s narážkou na tuto etymologickou poznámku překládáme „férová pozice“. (Pozn. překl.)

s takovou intenzitou.²⁵ A poté odvážný kritik, který jediný zůstává bdělý a ostražitý, který nikdy nespí, převrací tyto falešné idoly ve fetiše, jež, jak se předpokládá, nejsou ničím víc než prázdnými bílými plátny, na něž se promítá moc společnosti, nadvláda nebo cokoli jiného. Naivní věřící dostal první salvu.

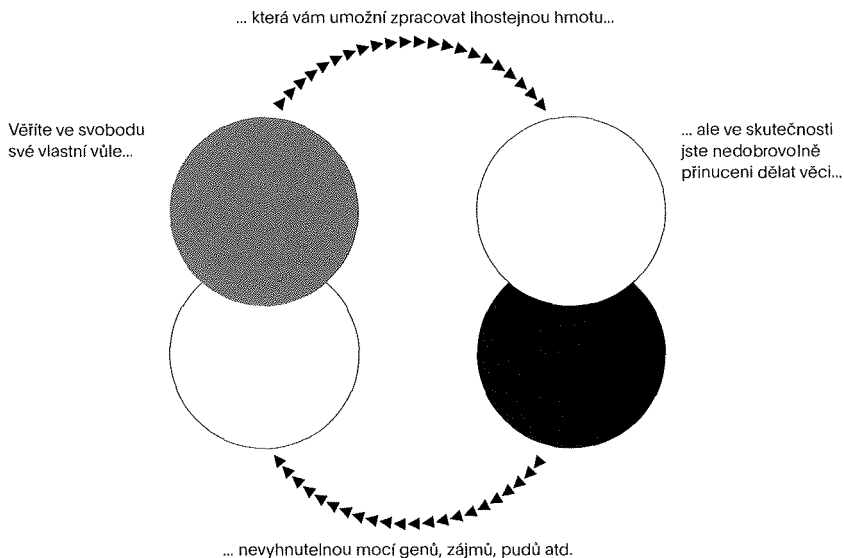
Kritické gesto: Pohyb jedna

Ale pozor, na obzoru se rýsuje druhá salva a tentokrát přichází z faktického pole. Tentokrát je to chudák chlap, opět zmatený, jehož chování je nyní „vysvětlováno“ mocnými účinky faktů: „Vy, normální fetišista, věřte, že jste svobodný, ale ve skutečnosti jednáte pod vlivem sil, které si neuvědomujete. Podívejte se na něj, podívejte, vy slepý idiote“ (a zde si dosadte jakékoli oblíbené fakty, s nimiž mají sociální vědci sklon pracovat a berou je z ekonomické základny, z diskurzivních polí, ze společenské nadvlády, z rasy, třídy a rodu, možná nádvakem i v neurobiologii, evoluční psychologii, kdekoli, jestliže fungují jako neoddiskutovatelné fakty, jejichž původ, vypracování, způsob rozvoje jsou ponechány nepřezkoumané).

25. Viz William Pietz, „The Problem of the Fetish, I“, *Res* 9, jaro 1985, s. 5–17; „The Problem of the Fetish, II: The Origin of the Fetish“, *Res* 13, jaro 1987, s. 23–45; a „The Problem of the Fetish, IIIa: Bosmans Guinea and the Enlightenment Theory of Fetishism“, *Res* 16, podzim 1988, s. 105–123.

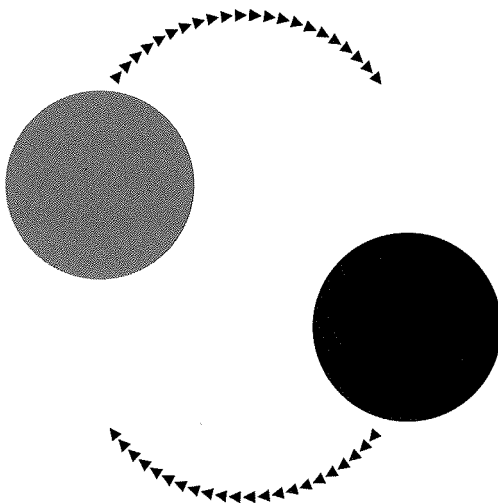
Kritické gesto: Pohyb dva

Vidíte už nyní, proč se člověk, který se považuje za kritického ducha, cítí tak dobře? Proč se kritika, tento nanejvýš dvojznačný *pharmakon*, stala tak silnou euforickou drogou? Vždycky máte pravdu! Když naivní věřící lpí tak silně na svých objektech, když tvrdí, že díky svým bohům, své poezii, svým milovaným objektům jsou stvořeni k různým věcem, můžete všechny tyto náklonnosti proměnit ve fetiše a ponížít všechny věřící tím, že jim ukážete, že nejsou ničím jiným než jejich projekcemi, což vy, ano, vy jediní vidíte. Ale jakmile jsou naivní věřící naplněni nějakou vírou ve svou vlastní důležitost, ve svou vlastní projekční schopnost, zasadíte jim druhou ránu na bradu a znovu je ponížíte, tentokrát tím, že jim ukážete, že ať si myslí cokoli, jejich chování je plně determinované působením mocných kauzalit, pocházejících z objektivní reality, kterou oni nevidí, ale vy, kritici, kteří nikdy nespí, vy ji vidíte, vy jediní ji můžete vidět. Není to báječné? Nestojí to opravdu za to jít na vysokou školu studovat kritiku? „Vstupte, nebožáci. Po svízelných letech četby nabubřelé prózy budete mít vždycky pravdu, nenecháte se už nikdy více nacytat; nikdo, ať jakkoli mocný, vás už nikdy nebude moci obvinít z naivity, toho nejvyššího hříchu. Budete lépe než sám Zeus vybaveni k tomu vládnout úplně sami, zasazovat z výšky úderu salvami antifetišismu na jedné straně a solidní kauzalitou objektivitu na straně druhé.“ Jediný, kdo prohrává, je naivní věřící, představitel lúzy, vždy přistižený při kolísání.

... ale kritik má vždycky pravdu!

Když antifetišista
nebo antifetišistka
očisťuje výroky
fetišisty tím, že
ukazuje, jak s ním
jeho či její ruce
zacházejí...

... nebo když očisťuje
naivní víru ve svobodu
poukazem na váhu
determinace.

Není nakonec překvapivé, že s takovými pozicemi, přidělenými předmětu, ztratily humanitní vědy přízeň svých spoluobčanů, že musely rok co rok ustupovat, zakopávat se stále hlouběji v těsných barabiznách, které jim zanechali čím dál tím lakomější děkani? Zeus Kritiky zajisté panuje absolutně, ale nad pustinou.

Jedna věc je jistá, nikdo z nás čtenářů by nechtěl vidět své vlastní nejoblíbenější předměty pojmávané tímto způsobem. Trnuli bychom hrůzou při pouhém pomyslení, že by měly být sociálně vysvětlovány, ať už se zajímáme o poezii nebo o roboty, kmenové buňky, černé díry či impresionismus, ať už jsme patrioti, revolucionáři nebo právníci, ať se modlíme k bohu, vkládáme své naděje do neurovědy. Právě proto, podle mého názoru, ti, kteří se snaží vykreslit vědu jako otázku zájmu, tak často selhávají v přesvědčivosti; čtenáři zaměnili přístup, který zaujímáme k faktům, v bývalém vyjádření, s hrozným osudem objektů, jež prošly rukama sociologie, kulturních studií a podobně. A nemožu obviňovat naše čtenáře. To, co dělají sociální vědci našim oblíbeným předmětům, je tak strašlivé, že si je rozhodně nechceme připustit blíž k tělu. „Prosím,“ křičíme, „vůbec se jich nedotýkejte! Nepokoušejte se je vysvětlit!“ Nebo můžeme o něco zdvořileji navrhnout: „Proč nepokračujete dále tou chodbou na nějakou jinou katedru? *Oni* musí skládat účty za špatné fakty; proč jim nejdete rozmlouvat ty jejich místo

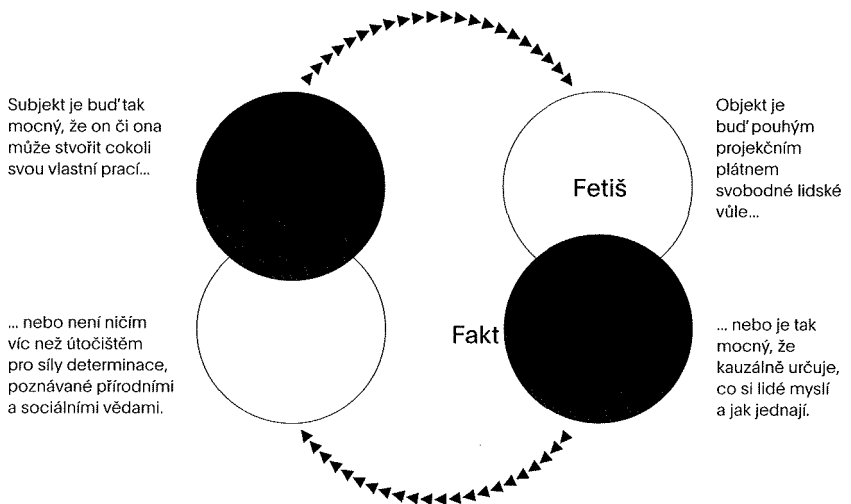
těch našich?" A to je důvod, proč když usilujeme o úctu, solidnost, neústupnost či odolnost, všichni dáváme přednost řeči faktů bez ohledu na její dobře známé vady.

A přece to není jediný možný způsob, neboť kruté zacházení, kterému byly předměty v rukou toho, co bych nazval *kritické barbarství*, vystaveny, je poměrně snadné odčinit. Jestliže se kritické barbarství zdá tak mocné, pak proto, že dva mechanismy, které jsem právě načrtl, nebývají nikdy spojovány do jednoho diagramu. (Obr. 5) Antifetišisté očišťují předměty, v něž nevěří, tím, že ukazují produktivní a projektivní síly lidí; poté, aniž by se vůbec starali o souvislosti, použijí předměty, v něž věří, aby se uchýlili ke kauzálnímu nebo mechanickému vysvětlení a zesměšlili domněle falešné vědomí lidí, jejichž chování neschvalují. Celý ten poměrně ubohý trik, který umožňuje kritice pokračovat, ačkoli naše vlastní cennosti bychom do jejich špinavé zastavárny nikdy nesvěřili, spočívá v tom, že nikdy neexistuje žádný *přechod mezi dvěma seznamy předmětů* ve faktické pozici a v pohádkové pozici. Proto můžete být současně a dokonce bez jakéhokoli pocitu rozporu 1) antifetišistou ve vztahu k čemukoli, v co nevěříte – většinou je to náboženství, populární kultura, umění, politika atd.; 2) zatvrzelým pozitivistou ve vztahu ke všem vědám, v něž věříte – sociologie, ekonomie, konspirační teorie, genetik, evoluční psychologie, sémiotika, prostě si vyberte své studijní pole; a 3) dokonale zdravým a statným realistou ve vztahu ke všemu, co doopravdy milujete – a samozřejmě to může být sama kritika, ale také malba, pozorování ptáků, Shakespeare, paviáni, proteiny atd.

Jestliže si myslíte, že v mém poněkud ponurém líčení kritické krajiny přeháním, je to proto, že jsme ve skutečnosti zatím neměli téměř žádnou příležitost odhalit naprostý mišmaš těchto tří navzájem neslučitelných repertoárů – antifetišismu, pozitivismu, realismu –, protože jsme je dokázali opatrně aplikovat na *různá* témata. Když vysvětlujeme předměty, s nimiž nesouhlasíme, jednáme s nimi jako s fetiši; když vykládáme chování, které se nám nelíbí, využíváme k tomu obor, jehož povahu jsme nepřezkoumali; a náš vášnivý zájem soustředíme pouze na ty věci, které považujeme za hodny toho, abychom se o ně zajímali. Ale pochopitelně, s tak protichůdnými repertoáry není takový bezstarostný přístup možný pro ty z nás, ve vědních studiích, kteří musí pracovat se situacemi, jež se nehodí ani do seznamu možných fetišů – protože každý, včetně nás samých, v ně velmi silně věří –, ani do seznamu nesporných faktů, protože jsme svědky

jejich zrození, jejich pomalého konstruování, jejich fascinujícího vznikání jako záležitostí zájmu. Metafora koperníkovské revoluce, tak těsně spojená s osudem kritiky, byla pro nás, studenty vědy, prostě vždy sporná. Právě proto, s více než zdravou dávkou oborového šovinismu, považují toto úzké oborové pole za tak důležité; je to malý kamínek v botě, který může učinit rutinní hlídku kritického barbarství čím dál tím bolestivější.

Kritický trik: Dva objekty – Dva subjekty

Byla by chyba věřit, že i my jsme podali sociální vysvětlení vědeckých faktů. Ne, i když je pravda, že zpočátku jsme se snažili jako dobří kritici, vyškolení na dobrých školách, použít výzbroj, kterou nám předali ti lepší a starší, abychom rozlouskli – jeden z jejich nejoblíbenějších výrazů, který znamená: abychom zničili – náboženství, moc, diskurz, hegemonii. Ale naštěstí (ano, naštěstí!) jsme se jeden po druhém stali svědky toho, že černé schránky vědy zůstaly zavřené a že to byla spíše tato výzbroj, co leželo v prachu našich dílen rozebrané a rozbité. Zkrátka, kritika byla nepoužitelná proti předmětům s určitou odolností. Projektivní hry můžete zkoušet na UFO nebo na exotická božstva, ale nemůžete je zkoušet na neurotransmitery, na gravitaci nebo na výpočet metodou Monte Carlo. Kritika je ale také nepoužitelná, když začne nekriticky využívat výsledky vědy, ať je to sama sociologie nebo ekonomie či postimperialismus, aby jimi vysvětlila chování lidí.

Můžete se pokusit hrát tu ubohou hru a vysvětlovat agresi dovoláváním se geneticky dané povahy násilníků, ale zkuste to dělat ve chvíli, kdy jsou do genetiky současně zavlékány mnohé polemiky, včetně evolučních teorií, ve kterých jsou sami genetikové tak důkladně zapleteni.²⁶

V obou úvahách nezaujímají záležitosti zájmu nikdy dvě pozice, přenechané jim kritickým barbarstvím. Předměty jsou příliš silné na to, aby byly pojímány jako fetiše, a příliš slabé na to, aby byly pojímány jako nepopiratelné kauzální vysvětlení nějakých nevědomých činností. A neplatí to pouze pro vědecké situace; je to náš velký objev, který přiměl studia vědy spáchat takovou šťastnou chybu, takovou *felix culpa*. Jakmile jednou uznáte, že vědecké předměty nemohou být vysvětlovány sociálně, potom také uznáte, že ani takzvané slabé objekty, ty, které se zdají být kandidáty na obvinění ze strany antifetišismu, nebyly nikdy pouhými projekcemi na prázdné plátno.²⁷ Také ony jednají, také ony něco dělají, také ony vás *přinutí něco dělat*. Nejen předměty vědy kladou odbor, stejně tak i jiné, ty, u nichž se předpokládalo, že budou rozemlety na prach mocnými zuby automatizovaných reflexivních pohybů dekonstruktérů. Obvinít něco z toho, že je fetišem, je konečné, bezdůvodné, nesmyslné a barbarské gesto.²⁸

Není čas na nějaký pokrok? Proč nepřidat k pozici faktické a k pozici pohádkové třetí pozici, pozici *férovou*? Žádali bychom od našeho kolektivního intelektuálního života skutečně příliš mnoho, kdybychom chtěli, aby alespoň jednou za století vyvinul nějaké nové kritické nástroje? Neměli bychom se cítit absolutně poníženi, když vidíme, že vojenský personál je bystřejší, pozornější, inovativnější než my, chloubka akademie, elita, která neustále pokračuje v proměně celého zbytku světa v naivní věřící, ve fetišisty, v nešťastné oběti nadvlády, zatímco je zároveň převádí na pouhé povrchní důsledky mocných skrytých kauzalit, vycházejících ze základů, jejichž složení nebylo nikdy prozkoumáno? Celou tu dobu jsme si byli dokonale jistí, že věci skutečně blízké našim srdcím nebudou žádným způsobem pasovat do žádné z těchto rolí. Nejste už všichni unavení z těchto

26. Pro neobyčejně jasný příklad viz Jean-Jacques Kupiec a Lierre Sonigo, *Ni Dieu ni gène: Pour une autre théorie de l'hérédité*, Paris 2000; viz též Evelyn Fox-Keller, *The Century of the Gene*, Cambridge (Mass.) 2000.

27. Nedávno jsem se pokusil použít tento argument u dvou nejobtížnějších typů entit, křesťanských božstev (Bruno Latour, *Jubilé ou les tourments de la parole religieuse*, Paris 2002) a zákona (Bruno Latour, *La Fabrique du droit: Une Ethnographie du Conseil d'État*, Paris 2002).

28. Výstava *Iconoclash* v německém Karlsruhe byla svého druhu opožděným rituálem, jímž mělo být odčiněno tolik svévolného ničení.

„vysvětlení“? Já jsem, vždycky jsem byl, když jsem věděl, že například bůh, ke kterému se modlím, díla, která mám v oblibě, rakovina tlustého střeva, se kterou jsem bojoval, části zákona, které jsem studoval, touha, kterou cítím, ve skutečnosti i kniha, kterou právě píšu, by v žádném případě nemohly být vykládány jako fetiš nebo jako fakt, ani jakoukoli kombinací těchto dvou absurdních pozic?

K opětovnému zaujetí realistického postoje nestačí rozmontovat kritické zbraně tak nekriticky vybudované našimi předchůdci, jako bychom měli rozebrat zastaralá, ale stále ještě nebezpečná atomová síla. Kdybychom museli jen rozmontovat sociální teorii, byla by to poměrně jednoduchá záležitost; tyto velké celky obvykle stojí na hliněných nohách, podobně jako sovětské impérium. Obtíže však spočívají ve faktu, že jsou postaveny na vrcholku mnohem starší filozofie, takže kdykoli se pokusíme nahradit otázku faktů otázkou zájmů, zdá se, jako bychom něco po cestě ztratili. Je to, jako bychom se pokoušeli naplnit mytický sud Danaoven – ať do něj dáme cokoli, hladina realismu nikdy nevzroste. Dokud neutěsníme díry, realistický postoj se vždy rozlije; faktické záležitosti si vezmou to nejlepší a věci zájmu se omezí na bohatou, ale v podstatě prázdnou nebo nevýznamnou *historii*. Více se vždy bude zdát méně. Ačkoli jsem si přál dodržet krátký rozsah tohoto textu, potřebuji přidat ještě několik stránek, abych probral způsoby, jimiž toto rozdvojení překonat.

Alfred North Whitehead řekl slavnou větu: „Uchýlit se k metafyzice je jako hodit zápalku do skladiště střelného prachu. Vyhodí to do vzduchu celou arénu.“²⁹ Ze všech moderních filozofů, kteří se pokoušeli překonat problematiku faktů, je Whitehead jediný, který namísto toho, aby se vydal cestou kritiky a zaměřil svou pozornost pryč od faktů k tomu, co je činí možnými, jako Kant, nebo aby přidával něco k jejich holé kostře, jako Husserl, nebo aby odvracel osudovost jejich nadvlády, jejich *Gestell*, jak je jen možné, jako Heidegger, pokusil se dostat k nim *blíže*, či přesněji, vidět skrze ně realitu, která vyžadovala nový uctivý realistický přístup. Nikdo není méně kritikem než Whitehead, ve všech významech toho slova, a je zábavné poznamenat, že jediný dotčený výpad, který kdy namířil proti někomu jinému, byl veden proti jinému W., proti tomu, který je, podle mého mínění

29. Alfred North Whitehead, *The Concept of Nature*, Cambridge 1920, s. 29; dále citováno jako CN.

chybně, považován za největšího filozofa dvacátého století, nikoli W., jež používá ve jméně Bush mladší, ale W. jako Wittgenstein.

Whiteheada vyděluje a směřuje ho přímo na naši dráhu to, že považoval fakty za velmi slabé pro vyjádření toho, co je nám dáno ve zkušenosti, a za něco, co naprosto zaměňuje otázku Co tu je? za otázku Jak to víme?, což nedávno ukázala Isabelle Stengers ve své důležité knize o Whiteheadově filozofii.³⁰ Ti, kteří dnes jeho filozofii zesměšňují, nepochopili, že se sami poddali tomu, co Whitehead nazval „bifurkací přírody“. Úplně zapomněli, co by to vyžadovalo, kdybychom měli brát vážně tuto neuvěřitelnou větu: „Pro přírodní filozofii je vše, co je vnímáno, v přírodě. Nemůžeme vybírat a volit si. Pro nás by rudá záře západu slunce měla být stejně tak součástí přírody jako molekuly a elektromagnetické vlnění, jimiž by tento jev vysvětlili muži vědy.“ (CN, s. 28–29.)

Všechny následující filozofie dělaly pravý opak: vybíraly si a volily, a co je horší, zůstávaly s touto omezenou volbou spokojené. Řešením této bifurkace není, jak by chtěli fenomenologové, přidávání nudných elektromagnetických vln k bohatosti žitého světa zářícího slunce. To by bifurkaci pouze zvětšilo. Řešením nebo spíš dobrodružstvím je podle Whiteheada ponořit se mnohem hlouběji do realistického přístupu a uznat, že fakty jsou naprosto nepřijatelné, nerealistické, neospravedlnitelné definice toho, jak se má nakládat s věcmi: „Takže hmota představuje odmítnutí odmyslet si prostorové a časové charakteristiky a dospět k holému pojmu individuální entity. Právě toto odmítnutí způsobilo zmatek tím, že *vneslo pouhou proceduru myšlení do faktu přírody*. Entita zbavená všech charakteristik kromě časového a prostorového určení získala fyzikální status jako konečná textura přírody; takže běh přírody je považován za pouhé osudy hmoty během jejich dobrodružství v prostoru.“ (CN, s. 20)

Není to tedy tak, že by zde existovaly solidní fakty a že dalším naším krokem by bylo rozhodnout, zda budou použity k tomu, aby něco vysvětlily. Není to ani tak, že by jiným řešením bylo zaútočit na tyto fakty, kritizovat je, odhalovat či historizovat, ukazovat, jak jsou vyrobeny, interpretovány, jak jsou pružné. Není to dokonce ani tak, že bychom od nich měli raději utíkat do myšlení nebo jim přidávat symbolické či kulturní dimenze; problémem

30. Viz Isabelle Stengers, *Penser avec Whitehead: Une Libre et sauvage création de concepts*, Paris 2002, kniha, jež má tu velkou výhodu, že bere vážně Whiteheadovu vědu, stejně jako jeho teorii boha.

je, že fakty jsou chudými *zástupci* zkušenosti a experimentu, a dodal bych, zmateným balíkem polemik, epistemologie, modernistické politiky, který si žádným způsobem nemůže nárokovat reprezentaci toho, co je vyžadováno realistickým přístupem.³¹

Whitehead není autor, který by byl známý tím, že udržuje čtenáře v osražitosti, ale chtěl bych upozornit přinejmenším na *směřování* nového kritického postoje, jímž bych chtěl nahradit únavné rutinní postupy většiny sociálních teorií.

Zdá se mi, že řešení se nachází v tom slibném slově *shromáždění*, které zavedl Heidegger, aby jím vyložil „věcnění věci“. Pochopitelně, vím velmi dobře, že Heidegger a Whitehead by si navzájem neměli co říci, a přece slovo toho druhého, které použil v knize *Proces a realita* k popisu „skutečných důvodů“ (actual occasions), jeho slovo pro mé záležitosti zájmu, je slovo *společnosti*. Je to mimochodem také slovo, které k popisu tohoto druhu entit použil Gabriel Tarde, pravý zakladatel francouzské sociologie. Je dostatečně blízké slovu *asociace*, které jsem celou dobu používal k popisu předmětů vědy a technologie. Andrew Pickering by použil spojení „mangle of practice“.³² Ať už použijeme jakákoli slova, je jimi prezentován naprosto odlišný postoj, než je postoj kritiky, nikoli útek k podmínkám možnosti daného stavu faktů, nikoli přidávání něčeho lidštějšího, co nelidským faktům chybí, ale spíš rozmanité zkoumání, vybavené nástroji antropologie, filozofie, metafyziky, historie a sociologie, aby odhalilo, *kolik účastníků* je shromážděno ve věci, aby mohla existovat a svou existenci udržet. Předměty jsou prostě shromáždění, která selhala – fakt, který nebyl sestaven řádným postupem.³³ Nepoddajnost faktů v obvyklé scénografií do skály kopajícího odporce – „Je to tady, ať chcete nebo ne“ – se v mnohém podobá nepoddajnosti politických demonstrantů: „USA – miluj je, nebo vypadni“, to znamená velmi chabá náhražka za jakýkoli druh vzru-

31. To, že fakty dnes reprezentují spíš vzácné a komplikované historické vyjádření zkušenosti, bylo přesvědčivě objasněno mnoha autory; viz výmluvné prvky této historie Christian Licoppe, *La Formation de la pratique scientifique: Le Discours de l'expérience en France et en Angleterre (1630–1820)*, Paris 1996; Mary Poovey, *A History of the Modern Fact: Problems of Knowledge in the Science of Wealth and Society*, Chicago 1999; Lorraine Daston a Katherine Park, *Wonders and the Order of Nature, 1150–1750*, New York 1998; a Caroline A. Jones, Gallison a Amy Slaton (eds.), *Picturing Science, Producing Art*, New York 1998.

32. Viz Andrew Pickering, *The Mangle of Practice: Time, Agency and Science*, Chicago 1995. („Mangle of practice“ znamená zhruba „zkomolení praxe“. Pozn. překl.)

33. Viz Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Cambridge (Mass.) 2004. Překlad Catherine Porter.

šující, srozumitelné, odolné a trvalé existence.³⁴ Shromáždění, tedy věc, problém uvnitř Věci, aréna, může být také velmi odolné za předpokladu, že počet v něm zúčastněných, jeho ingrediencí, nelidských stejně jako lidských, není předem omezen.³⁵ Je naprostá chyba rozdělovat kolektiv, jak já tomu říkám, na odolné fakty na jedné straně a postradatelné davy na straně druhé. Archimedes mluvil za celou tradici, když pravil: „Dejte mi pevný bod a pohnu zeměkouli“, ale nemluví já za jinou, mnohem méně prestižní, ale možná stejně úctyhodnou tradici, když volám: „Dejte mi jeden moment zájmu a já vám ukážu celou zemi a nebesa, které musí být spojeny, aby jej udržely pevně na místě?“ Podle mne nedává žádný smysl vyhradit realistický slovník pouze tomu prvním prohlášení. Kritikem není ten, kdo odstraňuje falešné ozdoby, ale ten, kdo dává věci dohromady. Kritikem není ten, kdo podtrhává koberec pod nohama naivních věřících, ale ten, kdo účastníkům nabízí arény, v nichž se mohou shromáždit. Kritikem není ten, kdo nahodile střídá antifetišismus a pozitivismus jako opilý ikonoklast, namalovaný Goyou, ale ten, pro něhož to, že je něco konstruované, znamená, že je to křehké, a proto je potřeba s tím nakládat velmi pozorně a opatrně. Jsem si vědom toho, že mám-li proniknout k jádru tohoto argumentu, měl bych také zopakovat, co to znamená být konstruktivistou, ale již jsem řekl dost na to, abych vyznačil směr kritiky, který vede nikoli pryč od věci, nýbrž vstříc ke shromáždění, k Věci.³⁶ Nikoli na západ, ale takříkajíc na východ.³⁷

Praktický problém, jemuž čelíme, pokud se pokusíme postupovat touto novou cestou, spočívá ve spojení slova *kritika* s celým souborem nových pozitivních metafor, gest, postojů, zautomatizovaných reakcí, zvyků či myšlenek. Mám-li začít s formováním tohoto nového zvyku, rád bych si vypůjčil jinou definici kritiky z toho nejnepravděpodobnějšího zdroje,

34. Viz nádherně zábavné vyjádření realistického gesta v článku Malcolm Ashmore, Derek Edwards a Jonathan Potter, „The Bottom Line: The Rhetoric of Reality Demonstrations“, *Configurations* 2, zima 1994, s. 1–14.

35. To je výzva nové výstavy, kterou připravují spolu s Peterem Weibelem v Karlsruhe a která by měla být otevřena v roce 2004 pod předběžným názvem „Making Things Public“ [Činit věci veřejnými]. Tato výstava prozkoumá to, na co *Iconoclash* prostě poukazovala, zejména na pozadí zobrazení váleku.

36. Tento text má svůj protějšek v jiném textu: Bruno Latour, „The Promises of Constructivism“, v Don Ihde a Evan Selinger (eds.), *Chasing Technoscience: Matrix for Materiality*, Bloomington (Ind.) 2003, s. 27–46.

37. Právě proto, ačkoli sdílím veškeré obavy Thomase de Zengotota, „Common Ground: Finding Our Way Back to the Enlightenment“, *Harper's* 306, leden 2003, s. 35–45, si myslím, že se naprosto mýlí ve směru tohoto pohybu, u něž předpokládá, že povede zpět do budoucnosti; vracet se zpět k „přirozenému“ postojí je znakem nostalgie.

konkrétně z originálního textu Allana Turinga o myšlení strojů.³⁸ Mám pro to dobrý důvod: je to typický text o formalismu, máme zde zrod jedné z ikon – abych použil klíše antifetišismu – dnešní doby, konkrétně počítače, a přesto, když tento text čtete, je tak barokní, tak kýčovitý, obsahuje tak úžasné množství metafor, jsoucnen, hypotéz, náznaků, že by neměl vůbec žádnou šanci, aby ho dnes nějaký časopis přijal. Dokonce i *Social Text* by ho šmahem odmítl jako nějaký další hoax! „Znovu už ne,“ řekli by určitě, „kdo se jednou spálil, podruhé už se bojí.“ Kdo by bral vážně takový text, který tvrdí poté, co pojednal o muslimských ženách, trestání chlapců a mimosmyslovém vnímání: „Při pokusu zkonstruovat takové stroje bychom si neměli neuctivě uzurpovat (boží) moc ke stvoření duší o nic víc, než se nám jí dostává při plození dětí: v obou případech jsme spíše nástroji jeho vůle, poskytujícími přírbytky duším, které tvoří on.“ („CM“, s. 443)

Spousta bohů, vždy ve strojích. Vzpomínáte si, jak Bush velebil posádku *Columbie* s tím, že dospěli do domova v nebi, když se nevrátili domů na zem? Ani Turing si tu nemůže odpustit zmínku o tvořivé moci boha, když mluví o tom nejdokonalejším stroji, počítači, který vymyslel. Právě o to jde. Počítač připravuje mnoho překvapení; dostanete z něj mnohem více, než do něj vložíte. Turingův text tím nejdramatičtějším způsobem znovu demonstruje, že všechny předměty se zrodily jako věci, všechny fakty vyžadují k tomu, aby mohly existovat, ohromující rozmanitost zájmů.³⁹ Překvapivým výsledkem je, že neovládáme to, co jsme my sami vyrobili, předmět této definice kritiky:⁴⁰ „Vraťme se na chvíli k námítce Lady Lovelace, která tvrdila, že stroj může dělat pouze to, co mu řekneme, aby dělal.

38. Viz Alan M. Turing, „Computing Machinery and Intelligence“, *Mind* 59, říjen 1950, s. 433–460; dále citováno zkráceně jako „CM“. Viz též, jak s tímto textem naložil Powers v *Galatea* 2.2, New York 1995; to je kritika v tom nejslechetnější smyslu slova. Pro kontext tohoto textu viz Andrew Hodges, *Alan Turing: The Enigma*, New York 1983.

39. Neformalistickou definici formalismu nabídl Brian Rotman, *Ad Infinitum: The Ghost in Turing's Machine: Taking God out of Mathematics and Putting the Body Back In*, Stanford (Calif.) 1993.

40. Protože Turing může být považován za prvního a nejlepšího programátora, ti, kteří věří v definování strojů jejich vstupy a výstupy, by měli zauvažovat nad jeho vyznáním: „Stroje mě překvapují velmi často. Většinou je to proto, že neprovádím dostatečné výpočty, abych se rozhodl, co od nich mohu očekávat, nebo spíš proto, že ačkoli provádím výpočty, dělám to ve spěchu, lajdácky, riskuji při tom. Možná si říkám: ‚Předpokládám, že napětí tady by mělo být stejné jako tam: takže budeme dělat, že to tak je.‘ Přirozeně se často mýlím a výsledek je pro mne překvapením, protože než je experiment hotov, tyto předpoklady jsou zapomenuty. Tato přiznání mě vydávají napospas výtkám na téma mých chybných postupů, ale nevrhají žádnou pochybnost na mou důvěryhodnost, když podávám svědectví o překvapeních, která jsem zakusil.“ („CM“, s. 450–451) O této neformální definici počítačů viz Brian C. Smith, *On the Origin of Objects*, Cambridge (Mass.) 1997.

Mohli bychom říci, že člověk dokáže do stroje ‚vložit‘ myšlenku, a stroj na ni do určité míry odpoví a potom upadne do klidového stavu, jako struna klavíru po úderu kladívka. Jinou podobnost bychom mohli najít u atomového reaktoru s nižším než kritickým množstvím materiálu: vloženou myšlenku zde představuje neutron, vpuštění do reaktoru zvnějšku. Každý takový neutron způsobí určité množství štěpení, která se ale postupně vyčerpají. Kdyby ovšem množství materiálu bylo dostatečně navýšeno, štěpení vyvolaná takovým neutronem by s velkou pravděpodobností stále pokračovala a narůstala, dokud by nedošlo ke zničení veškerého množství štěpného materiálu. Existuje nějaký odpovídající jev v myšlení a existuje i u strojů? Zdá se, že v případě lidské mysli takový jev existuje. Většina z nich se zdá být ‚podkritická‘, to znamená, že v naší analogii odpovídají podkritickému množství materiálu. Idea prezentovaná takové mysli vyvolá jako odpověď v průměru vznik méně než jedné myšlenky. Poměrně malá část z nich je však nadkritická. Idea prezentovaná takové mysli vyvolá vznik celé ‚teorie‘, spočívající na sekundárních, terciárních a ještě vzdálenějších myšlenkách. Myšlení zvířat se zdá být podkritické zcela jiným způsobem. Držíme-li se této analogie, ptáme se: ‚Může být vyroben stroj, který bude nadkritický?‘ („CM“, s. 454)

Všichni známe podkritické duchy, to jistě! Co by dělala kritika, kdyby byla spojována s *více*, nikoli s *méně*, s *násobením*, nikoli s *odčítáním*. Kritická teorie zanikla již dávno; můžeme se stát znovu kritickými v tom smyslu, jaký zde nabídl Turing? To znamená vytvářet více myšlenek, než kolik jsme přijali, myšlenek, jež jsme zdědili od prestižní kritické tradice, ale které nenecháme zaniknout nebo „upadnout do klidového stavu“ jako klavír, na který už nikdo neuhodil. To by vyžadovalo, aby všechny entity, včetně počítačů, přestaly být předměty, definovanými pouze svými vstupy a výstupy, a staly se znovu věcmi, prostředkujícími, soustředujícími, shromažďujícími více záhybů než „čtyři sjednocené“. Kdyby to bylo možné, potom bychom mohli nechat kritiky přistoupit blíž k otázce zájmů, která je nám tak drahá, a dokonce bychom jim i mohli říci: „Ano, prosím, dotkněte se jich, vysvětluje je, rozkrývejte je.“ Poté už bychom se dostali nadobro za ikonoklasmus.